

Gospodarka i społeczeństwo Rosji

Historia i współczesność

Natasza Duraj

Gospodarka i społeczeństwo Rosji

Historia i współczesność

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

Gospodarka i społeczeństwo Rosji

Historia i współczesność

Natasza Duraj

Natasza Duraj – Uniwersytet Łódzki, Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny
Instytut Logistyki i Informatyki, Katedra Analizy i Strategii Przedsiębiorstwa
90-214 Łódź, ul. Rewolucji 1905 r. nr 37/39

RECENZENT

Kazimierz Kraj

REDAKTOR INICJUJĄCY

Beata Koźniewska

REDAKCJA

Anna Surendra, Sebastian Surendra

SKŁAD I ŁAMANIE

AGENT PR

KOREKTA TECHNICZNA

Anna Jakubczyk

PROJEKT OKŁADKI

Agencja Reklamowa efectoro.pl

Zdjęcie wykorzystane na okładce: © Depositphotos.com/denisimagilov

© Copyright by Natasza Duraj, Łódź 2021

© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2021

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

Wydanie I. W.10403.21.0.M

Ark. wyd. 11,5; ark. druk. 11,625

ISBN 978-83-8220-671-5

e-ISBN 978-83-8220-672-2

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

90-131 Łódź, ul. Lindleya 8

www.wydawnictwo.uni.lodz.pl

e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl

tel. 42 665 58 63

Spis treści

Wstęp	7
Rozdział 1	
Uwarunkowania rozwoju gospodarczego i społecznego Federacji Rosyjskiej	9
1.1. Położenie Federacji Rosyjskiej oraz jej terytorium	9
1.2. Warunki naturalne Federacji Rosyjskiej	13
1.3. Historia przemysłu oraz wydobycia surowców w granicach współczesnej Rosji	20
1.4. Historia regionów gospodarczych	25
1.5. Ustrój państwowy	36
1.6. Ludność Federacji Rosyjskiej według narodowości	38
1.7. Podział administracyjno-terytorialny	39
1.8. Regiony ekonomiczne	42
1.9. Największe rosyjskie miasta	45
1.10. Zamknięte jednostki administracyjno-terytorialne	47
Rozdział 2	
Surowce mineralne jako fundament rosyjskiej gospodarki	53
2.1. Złoża ropy naftowej i gazu ziemnego w Rosji	53
2.1.1. Wydobycie ropy naftowej i kondensatu ropnego	55
2.1.2. Gaz ziemny	59
2.2. Zasoby i wydobycie węgla	62
2.3. Rudy metali żelaznych i uszlachetniających stal	64
2.3.1. Rudy żelaza	64
2.3.2. Rudy manganu	66
2.3.3. Rudy chromu	67
2.3.4. Rudy tytanu	68
2.3.5. Rudy niklu	69
2.3.6. Kobalt	71
2.3.7. Rudy molibdenu	72
2.3.8. Wolfram	73

6 Spis treści

2.4. Rudy metali nieżelaznych, ziem rzadkich, szlachetnych oraz pierwiastków rozproszonych	75
2.4.1. Złoża miedzi	76
2.4.2. Złoża rud cynku i ołowiu	77
2.4.3. Złoża rud cyny	81
2.4.4. Boksyty	82
2.4.5. Cyrkon	84
2.4.6. Metale ziem rzadkich	85
2.4.7. Złoto i platyna	86
2.4.8. Srebro	90
2.4.9. Uran	92
2.5. Nietaliczne surowce mineralne	94
2.5.1. Diamenty	94
2.5.2. Pozostałe nietaliczne surowce mineralne	96

Rozdział 3

Zmiany społeczne w Federacji Rosyjskiej i wybrane problemy rosyjskiego społeczeństwa **99**

3.1. Bezrobocie w Rosji w latach 2017–2019	101
3.2. Skala przestępczości w Rosji	107
3.2.1. Przestępczość i skazani za przestępstwa	108
3.2.2. Przepisy Kodeksu karnego a kary wymierzone w latach 2009–2019	112
3.3. Charakterystyka subkultury więziennej w Rosji	115
3.3.1. Pojęcie i istota subkultury kryminalnej i subkultury więziennej	115
3.3.2. System penitencjarny a system wartości osób w nich przebywających	120
3.3.3. Nieformalny podział osadzonych w rosyjskich więzieniach	124
3.3.4. Tatuże i ich rola w kryminalnej subkulturze	127
3.4. Problem adaptacji społecznej weteranów wojen	130
3.4.1. Naukowe podejście do „syndromu czeczeńskiego”	131
3.4.2. Relacje rosyjskich weteranów wojny w Czeczenii dotyczące syndromu czeczeńskiego	132
3.5. Zmiany w Siłach Zbrojnych Federacji Rosyjskiej	134
Zakończenie	143
Bibliografia	145
Spis tabel	163
Aneks	169

Wstęp

Przemiany polityczne rozpoczęte w Federacji Rosyjskiej na początku XXI wieku umożliwiły długofalową zmianę rosyjskiego systemu gospodarczego. Wraz z objęciem urzędu Prezydenta Federacji Rosyjskiej przez W.W. Putina znacząco zwiększyła się rola państwa w sferze ekonomicznej i społecznej, co pozwoliło na przeprowadzenie głębokich reform gospodarczych, których efektem stała się modernizacja rosyjskiej gospodarki i przywrócenie Federacji Rosyjskiej statusu światowego mocarstwa.

Zasadniczym celem monografii jest przedstawienie problematyki dotyczącej rozwoju gospodarczego i społecznego Federacji Rosyjskiej w aspekcie historycznym oraz w odniesieniu do aktualnej sytuacji, jaka ukształtowała się w Rosji w latach 2000–2020. Za ważne uznano także ukazanie mechanizmów zjawisk zachodzących w gospodarce Federacji Rosyjskiej i w rosyjskim społeczeństwie.

Praca składa się ze wstępu, trzech zasadniczych części ujętych w formie poszczególnych rozdziałów, zakończenia, bibliografii, spisu tabel oraz aneksu.

W rozdziale 1, zatytułowanym *Uwarunkowania rozwoju gospodarczego i społecznego Federacji Rosyjskiej*, zawarto omówienie takich zagadnień, jak położenie, terytorium i warunki naturalne Federacji Rosyjskiej. Następnie przedstawiono problematykę dotyczącą rozwoju przemysłu w Rosji oraz początków wydobycia surowców naturalnych w granicach obecnego terytorium Federacji Rosyjskiej, jak również historii regionów gospodarczych w Rosji. Zaprezentowano kwestie ustroju państwowego Federacji Rosyjskiej, jej ludności z wyszczególnieniem dominujących narodowości, jak i podziału administracyjno-terytorialnego Rosji. W rozdziale 1 zawarto także analizę regionów ekonomicznych Federacji Rosyjskiej oraz przedstawiono największe rosyjskie miasta i zamknięte jednostki administracyjno-terytorialne.

Rozdział 2, pt. *Surowce mineralne jako fundament rosyjskiej gospodarki*, zawiera kompleksową analizę złóż i wydobycia najważniejszych surowców mineralnych w Rosji. W rozdziale tym dokonano analizy wydobycia ropy naftowej i kondensatu ropnego oraz gazu ziemnego, zasobów i wydobycia węgla, a także rud metali żelaznych i uszlachetniających stal oraz rud metali nieżelaznych,

ziem rzadkich, szlachetnych oraz pierwiastków rozproszonych, jak również nie-metalicznych surowców mineralnych, odkrytych i eksploatowanych na terytorium Federacji Rosyjskiej.

W rozdziale 3, zatytułowanym *Zmiany społeczne w Federacji Rosyjskiej i wybrane problemy rosyjskiego społeczeństwa*, przedstawiono zagadnienia dotyczące bezrobocia w Rosji, skali przestępczości oraz wymiaru zasądzonych kar za popełnione przestępstwa, jak i zmian w Siłach Zbrojnych Federacji Rosyjskiej. Ponadto rozdział ten zawiera analizę rosyjskiej subkultury więziennej i problemu adaptacji społecznej weteranów wojen ze szczególnym uwzględnieniem weteranów wojny czeczeńskiej.

W zakończeniu zawarto najważniejsze wnioski płynące z przeprowadzonej analizy dotyczącej rozwoju gospodarczego i społecznego Federacji Rosyjskiej.

Aneks składa się z czterech części. Ujęto w nim unormowanie kar zasadniczych i kar dodatkowych w Kodeksie karnym Federacji Rosyjskiej, najważniejsze pojęcia związane z rosyjską subkulturą więzienną, symbolikę rosyjskich tatuaży więzennych oraz rozwinięcie problemu nieprzystosowania weteranów wojny w Czeczeni.

Cel pracy został zrealizowany za pomocą krytycznej analizy literatury przedmiotu w języku rosyjskim i polskim, rosyjskich aktów prawnych oraz raportów państwowych dotyczących rosyjskiej gospodarki, ze szczególnym uwzględnieniem surowców mineralnych, stanowiących fundament gospodarki Federacji Rosyjskiej.

Monografia adresowana jest do szerokiego grona Czytelników zainteresowanych problematyką rozwoju gospodarczego i społecznego Rosji, a także współczesnych problemów rosyjskiego społeczeństwa. Będzie ona pomocnym materiałem do zajęć dla studentów studiów stacjonarnych i niestacjonarnych takich kierunków, jak ekonomia, bezpieczeństwo wewnętrzne, bezpieczeństwo narodowe oraz administracja i gospodarka publiczna.

Rozdział 1

Uwarunkowania rozwoju gospodarczego i społecznego Federacji Rosyjskiej

1.1. Położenie Federacji Rosyjskiej oraz jej terytorium

Rozwój terytorium Rosji, dzięki którym stała się ona państwem zaliczanym w historiozofii do imperiów, był długotrwałym procesem dziejowym. Znamienną cechą dziejów państwa rosyjskiego stanowiła jego ciągła ekspansja terytorialna¹. Odbывała się ona nieustannie od utworzenia Księstwa Moskiewskiego, liczącego około 10 000 km², aż do okresu ZSRR, którego terytorium po II wojnie światowej osiągnęło 22 402 200 km², czyli 15% lądowej powierzchni kuli ziemskiej².

Federacja Rosyjska pod względem zajmowanego terytorium jest największym państwem świata. Jej powierzchnia wynosi 17,1 mln km². Ze wschodu na zachód rozciąga się ona na długości 9 tys. km, a z północy na południe – na 4 tys. km.

Rosja graniczy z 16 państwami (uwzględniając Abchazję oraz Osetię Południową – z 18³), w tym z dwoma krajami – Japonią oraz Stanami Zjednoczonymi

-
- 1 P. Eberhardt, *Projekty aneksyjne Cesarstwa Rosyjskiego wobec ziem polskich podczas I wojny światowej*, [w:] idem (red.), *Problematyka geopolityczna ziem polskich*, „Prace Geograficzne” nr 218, Polska Akademia Nauk, Instytut Geografii Przestrzennego Zagospodarowania im. Stanisława Leszczyńskiego, Warszawa 2008, s. 151. Zob. także: K. Błachowska, *Narodziny Imperium. Rozwój terytorialny państwa carów w ujęciu historyków rosyjskich XVIII i XIX wieku*, Wydawnictwo Neriton, Warszawa 2001. Ogromny rozwój terytorialny Rosji w XVIII w. rozszerzył możliwości dalekosiężnego handlu rosyjskiego. Uzyskany wcześniej dostęp do Bałtyku, Morza Czarnego i Morza Ochockiego, umożliwił realizację licznych wypraw zamorskich (zob. A. Dziubiński, *Maghreb i Rosja w ostatniej ćwierci XVIII wieku i na początku XIX wieku*, „Przegląd Historyczny” 1974, nr 65/1, s. 47). Więcej zob. także w: M.K. Любавский, *Историческая география России в связи с колонизацией*, Типо-Литография, Москва 1909; Е.П. Кудрявцева (red.), *Формирование территории российского государства. XVI – начало XX в. (границы и геополитика)*, Русский фонд содействия образованию и науке, Москва 2015.
 - 2 J. Potulski, *Spoleczno-kulturowy kontekst aktywności międzynarodowej Federacji Rosyjskiej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2008, s. 125.
 - 3 Republika Osetii Południowej i Republika Abchazji ogłosiły niepodległość po wojnie rosyjsko-gruzińskiej w sierpniu 2008 r. Oba te quasi-państwa zostały uznane przez Federację Rosyjską,

– poprzez granicę morską. Łączna długość granic Federacji Rosyjskiej wynosi 60 932,0 km, w tym granic lądowych – 14 509,3 km, a granic morskich – 38 806,6 km⁴. Najdłuższą granicą lądową Rosji jest granica z Kazachstanem, licząca 7512,8 km (zob. tabela 1.1).

Tabela 1.1. Państwa sąsiadujące z Federacją Rosyjską z wyszczególnieniem łącznej długości granic oraz granic lądowych i morskich

Kraj graniczący z Federacją Rosyjską	Łączna długość granicy (km)	w tym	
		granic lądowych* (km)	granic morskich (km)
Norwegia	219,1	195,8	23,3
Finlandia	1 325,8	1 271,8	54,0
Estonia	460,0	138,0	322,0
Łotwa	270,5	270,5	–
Litwa	288,4	266,0	22,4
Polska	236,3	204,1	32,2
Białoruś	1 239,0	1 239,0	–
Ukraina	2 245,8	1 925,8	320,0
Abchazja	255,4	255,4	–
Gruzja	594,9	572,5	22,4
Osetia Południowa	70,0	70,0	–
Azerbejdżan	395,0	372,6	22,4
Kazachstan	7 598,6	7 512,8	85,8
Mongolia	3 485,0	3 485,0	–
Chiny	4 209,3	4 209,3	–
Korea Północna	39,1	17,0	22,1
Japonia	194,3	–	194,3
Stany Zjednoczone	49,0	–	49,0

* w tym granic na rzekach i jeziorach

Źródło: В.П. Дронов, В.Я. Ром, *География. География России. Население и хозяйство, Учебное пособие*, Дрофа, Москва 2020, s. 10.

Brzegi Federacji Rosyjskiej omywają wody 12 mórz należących do basenów Oceanu Atlantyckiego, Morza Arktycznego i Oceanu Spokojnego⁵.

Nikaragwę, Wenezuelę, Nauru oraz Syrię. Zob. М.А. Варгач, *Республика Южная Осетия: история становления, экономика и перспективы развития*, „Вестник науки и образования” 2020, № 3 (81), Часть 3, s. 61–68; А.Л. Чибиров, *Южная Осетия как фактор геополитики на Кавказе*, „Вестник Владикавказского научного центра” 2010, № 1, s. 54–61; Е.В. Гучуа, *Самостоятельная государственность и право Абхазии на современном этапе*, „Проблемы в российском законодательстве” 2011, № 4, s. 36–41; М.И. Зухба, *К проблеме независимости Абхазии: от исторического прошлого к настоящему*, „Историческая и социально-образовательная мысль” 2012, № 3 (13), s. 27–30.

- 4 В.П. Дронов, В.Я. Ром, *География. География России. Население и хозяйство, Учебное пособие*, Дрофа, Москва 2020, s. 10. Por także: Н.В. Остроухов, *Международно-правовое оформление государственной границы Российской Федерации и сопредельных государств*, „Вестник РУДН”, серия „Юридические науки” 2009, № 4, s. 84 i nast.
- 5 Н.Н. Петрова, Ю.А. Соловьева, *География. Теория и практика*, Эксмо, Москва 2020, s. 389.

Do basenu Oceanu Atlantyckiego należą morza: Bałtyckie, Czarne i Azowskie. Pod względem położenia oraz właściwości hydrologicznych są one morzami śródziemnymi, wcinają się głęboko w ląd, mają ograniczoną łączność z sąsiednimi morzami, a tym samym z oceanem. Każde z nich pokryte jest w zimie lodem, przy czym Morze Azowskie całkowicie, a dwa pozostałe – częściowo.

Morze Białe, Barentsa, Karskie, Łaptiewów, Wschodniosyberyjskie i Czukockie należą do basenu Morza Arktycznego. Spośród nich tylko Morze Białe jest morzem śródziemnym, pozostałe stanowią morza przybrzeżne, otwarte.

Do basenu Oceanu Spokojnego należą morza Beringa, Ochockie i Japońskie, będące morzami półzamkniętymi. W rzeźbie ich dna wyróżniają się głębokie zapadliska (3500–4000 m), ograniczone na północy dużymi płycznami szelfu. Najgłębszym z nich jest Morze Beringa, którego największa głębokość wynosi 5500 m (zob. tabela 1.2).

Tabela 1.2. Charakterystyka mórz omywających Federację Rosyjską

Morze	Powierzchnia (tys. km ²)	Głębokość (m)		Zasolenie (‰)	Wielkość przypliwów (m)
		średnia	maksymalna		
Ocean Atlantycki					
Bałtyckie	419	51	470	2-10	0,7
Czarne	422	1 315	2 210	14-18	0,1
Azowskie	39	7	15	12-14	0,1
Morze Arktyczne					
Barentsa	1 424	222	513	32-35	6,1
Wschodniosyberyjskie	913	54	915	20-32	0,25
Karskie	883	111	596	10-34	0,8
Łaptiewów	662	533	3 534	20-30	0,5
Czukockie	595	71	1 256	24-32	1,5
Białe	90	67	351	23-30	10,0
Ocean Spokojny					
Beringa	2 315	1 640	5 500	28-35	8,3
Ochockie	1 603	821	3 521	25-33	13,2
Japońskie	1 062	1 536	3 720	33,5-34,7	3,0

Źródło: Государственный доклад „О состоянии и использовании водных ресурсов Российской Федерации в 2017 году”, Министерство Природных Ресурсов и Экологии Российской Федерации, НИА-Природа, Москва 2018, s. 83.

Morza Federacji Rosyjskiej dysponują różnorodnymi zasobami – są to przede wszystkim różnorodne gatunki zwierząt i roślin: ryby, ssaki, mięczaki, glony, a także różnorodne bogactwa mineralne⁶. Faunę Morza Bałtyckiego charakteryzuje wymieszanie gatunków morskich ze słodkowodnymi. Należą do nich zwłaszcza takie

6 W 1997 r. Federacja Rosyjska ratyfikowała Konwencję Narodów Zjednoczonych o prawie morza sporządzoną 10 grudnia 1982 r. w Montego Bay. W konwencji tej dokonano klasyfikacji obszarów morskich oraz wprowadzono postanowienia dotyczące ochrony środowiska morskiego i badań naukowych. Zob. M. Micińska-Bojarek, *Umowy międzynarodowe Federacji*

gatunki, jak foka, morświn, śledź bałtycki, kilka, dorsz, stynka, ze słodkowodnych – okoń i szczupak, a z wędrownych – węgorz i minóg⁷. Fauna Morza Czarnego składa się z gatunków z dwóch podstawowych grup: czarnomorskiej – autochtonicznej, do której należą cztery gatunki babek, śledź i jesiotrowate oraz właściwej fauny morskiej złożonej z gatunków, które przeniknęły do Morza Czarnego w okresie polodowcowym, takie jak cefal, makrela i wiele innych⁸. Morze Azowskie ma faunę typu czarnomorskiego, z tym że gatunków jest mniej niż w Morzu Czarnym⁹. Fauna Morza Barentsa jest dość bogata. Reprezentują ją dwie podstawowe grupy: arktyczna, do której należą nawaga, flądra polarna, mors, foka, delfin i inne, oraz borealna, rozpowszechniona w Oceanie Atlantyckim, do której zaliczyć należy takie gatunki, jak koń morski, zębach, halibut, dorsz i inne. Morze Karskie, Łaptiewów, Wschodniosyberyjskie i Czukockie mają wyraźnie wyodrębnioną faunę arktyczną, a fauna Morza Białego jest podobna do fauny Morza Barentsa. Natomiast fauna Oceanu Spokojnego jest bardzo różnorodna, bogata i w znacznym stopniu zróżnicowana w poszczególnych częściach¹⁰.

Duże znaczenie dla rosyjskiej gospodarki mają morza jako dogodne szlaki komunikacyjne. Udział transportu morskiego w transporcie Rosji w ostatnich latach znacząco wzrósł, co wiąże się z rozwojem kontaktów gospodarczych Federacji Rosyjskiej, głównie z Chinami. Znacznie poprawiły się: jakość statków morskich, ich pojemność ładunkowa, szybkość i ekonomiczność. W ostatnich kilku latach wzrosło znaczenie żeglugi przez Północną Drogę Morską, a rok 2020 przyniósł rekordowe przewozy w Arktyce wzdłuż wybrzeża syberyjskiego¹¹.

Rosyjskiej w dziedzinie ochrony środowiska. Przegląd, „Studia Iuridica Toruniensia” 2016, t. XIX, s. 202 i nast.

- 7 С.М. Касаткина, П.С. Гасюков, *Усовершенствованный подход к оценке запасов промысловых рыб Балтики на основе данных международных учётных съёмок*, „Вопросы Рыболовства” 2011, т. 12, № 2 (46), s. 390–403; П.С. Гасюков, С.М. Касаткина, *Закономерности пространственно-временного распределения пополнения сельди (*Clupea harengus tetrbras*) и шпрота (*Sprattus sprattus balticus*) в Балтийском море*, [w:] *Промыслово-биологические исследования АтлантНИРО в 2010–2013 годах*, АтлантНИРО, Калининград 2014, s. 75–85; P. Śmietana, S. Keszka, D. Wąs, A. Furdyna, J. Kaliciuk, M. Budniak, J. Skorupski, *Zrównoważona turystyka wędkarska na Zatoce Pomorskiej i Zalewie Szczecińskim*, Federacja Zielonych „GAJA” & Polskie Towarzystwo Genetyki Konserwatorskiej LUTREOLA, Szczecin 2019.
- 8 А.Р. Болтачёв, *Ихтиофауна черноморского побережья Крыма. Таксономическое разнообразие*, [w:] В.Н. Еремеев, А.В. Гаевска (red.), *Современное состояние биоразнообразия прибрежных вод Крыма (Черноморский сектор)*, ЭКОСИ-Геофизика, Севастополь 2003, s. 363–373; Т.А. Шиганова, Э.И. Мусаева, Т.А. Лукашова, *Увеличение числа находок средиземноморских видов в Черном море*, „Российский журнал биологических инвазий” 2012, № 3, s. 61–99.
- 9 Ф.В. Аверкиев, *Сборник статистических сведений об уловах рыб и нерыбных объектов в Азово-Черноморском бассейне за 1927–1959 гг.*, „Труды АЗНИИРХ” 1960, № 1.
- 10 Н.А. Заренков, *Тихий океан. Биология Тихого океана. Книга II. Глубоководная донная фауна. Плейстон*, Наука, Москва 1970, s. 79–83.
- 11 Więcej zob. w: В.П. Журавель, В.П. Назаров, *Северный морской путь: настоящее и будущее*, „Вестник Московского государственного областного университета” 2020, № 2, s. 140–158; Л.В. Ларченко, А.В. Колюшкин, Т.В. Яковлева, Л.В. Нелюбина, *Может ли Северный морской путь стать конкурентоспособным международным транзитным*

1.2. Warunki naturalne Federacji Rosyjskiej

Terytorium Federacji Rosyjskiej cechuje znaczna różnorodność warunków przyrodniczych. W zachodniej części Rosji przeważają rozległe równiny (Niż Rosyjski albo Wschodnioeuropejski i Zachodniosyberyjski, oddzielone od siebie górami Uralu¹²). Na wschodzie kraju występują płaskowyże (Wyżyna Środkowosyberyjska i inne) oraz górzyste tereny południowej i południowo-wschodniej Syberii oraz Dalekiego Wschodu. W południowej, europejskiej części Federacji Rosyjskiej rozciągają się wysokie pasma górskie Wielkiego Kaukazu¹³ z najwyższym szczytem Rosji – Elbrusem (5642 m n.p.m.), będący stożkiem wygasłego wulkanu¹⁴. Natomiast najniższy położony punkt w Rosji stanowi poziom Morza Kaspijskiego, który według różnych źródeł szacowany jest na -27 lub -28 m¹⁵.

путем, „Инновации” 2018, № 10 (240), s. 63–67; А.А. Тодоров, *Международный транзитный потенциал Северного морского пути: экономический и правовой аспект*, „Проблемы национальной стратегии” 2017, № 3 (42), s. 149–171; Б.А. Хейфец, *Северный морской путь – новый транзитный маршрут „Одного пояса – одного пути”*, „Международная жизнь” 2018, № 7, s. 67–87; Л.Ю. Писарева, В.И. Кондратьева, *Геополитическая конфронтация интересов в Арктике между Россией и зарубежными странами: аналитический обзор*, „Экономика Востока России” 2017, № 1 (7), s. 70–78.

- 12 Ural wraz z jego przedłużeniem – Nową Ziemią – stanowią średniej wielkości góry fałdowo-zrębowe, składające się z równoległych, biegnących prawie południkowo grzbietów i masywów rozdzielonych podłużnymi obniżeniami.
- 13 Kaukaz jest rozległym obszarem górskim, którego podstawą część stanowi system wysokich zrębowo-fałdowych łańcuchów Wielkiego Kaukazu (Główny, Wododziałowy, Bokowy i inne). Odznaczają się one skalistymi szczytami, różnorodnymi formami polodowcowymi oraz znacznym złodowaceniem współczesnym.
- 14 Najwięcej wulkanów występujących na terytorium Federacji Rosyjskiej znajduje się na Kamczatce. Wchodzi ona w skład tzw. okołopacyficznego pierścienia ognia, czyli pierścienia wokół Pacyfiku z dużą liczbą czynnych wulkanów. Najwyższym czynnym wulkanem Eurazji jest Kluczewska Sopka (4688 m n.p.m.). Należy on do najbardziej aktywnych wulkanów na Kamczatce, a od jego powstania nie ma dowodów na okresy zaniku aktywności (zob. M. Łodziński, *Atrakcje geoturystyczne grupy wulkanów Kluczewskiej Sopki, Północna Kamczatka, Rosja*, „Geoturystyka” 2010, nr 1 (20), s. 51, 54). Oprócz Kluczewskiej Sopki dość dobrze opisanymi w rosyjskiej literaturze przedmiotu są takie wulkany Kamchatki, jak Tołbaczyc Płaski, Bezimienny, Awaczyńska Sopka, Mutnowska Sopka czy Karymska Sopka (zob. np. О.А. Гирина, *Спутниковые данные высокого разрешения для уточнения положения разломных зон в пределах Ключевской группы вулканов Камчатки*, „Современные проблемы дистанционного зондирования Земли из космоса” 2016, t. 13, № 6, s. 148–156; О.А. Гирина, А.Г. Маневич, Д.В. Мельников, *Извержения вулканов Камчатки и Северных Курил в 2016 г. и их опасность для авиации*, „Вулканология и сейсмология” 2019, № 3, s. 34–48; Е.И. Гордеев, О.А. Гирина, Е.А. Лупян, *Информационная система VolSatView для решения задач мониторинга вулканической активности Камчатки и Курил*, „Вулканология и сейсмология” 2016, № 6, s. 62–77; С.А. Федотов, Н.А. Жаринов, Л.И. Гонтовая, *Магматическая питающая система Ключевской группы вулканов, Камчатка, по данным об ее извержениях, деформациях и глубинном строении*, „Вулканология и сейсмология” 2010, № 1, s. 3–35).
- 15 Zob. О.И. Зильберштейн, С.К. Попов, М.М. Чумаков, Г.Ф. Сафронов, *Метод расчета характеристик уровня моря в Северном Каспии*, „Водные ресурсы” 2001, Т. 28, № 6, s. 692–700; С.А. Лебедев, *Модель средней высоты морской поверхности Каспийского моря*, „Современные проблемы дистанционного зондирования Земли из космоса” 2012,

W Federacji Rosyjskiej występują różne strefy klimatyczne – poczynając od strefy klimatu polarnego, a kończąc na śródziemnomorskim (podzwrotnikowym). Główna część Rosji leży w strefie klimatu umiarkowanego, kontynentalnego. Jedynie na pobrzeżu czarnomorskim występuje niewielki obszar o klimacie śródziemnomorskim, a południowa część terenów Dalekiego Wschodu odznacza się klimatem monsunowym.

Na znacznych obszarach Syberii i Dalekiego Wschodu występuje wieloletnia (wieczna) marzłość. Jest to warstwa zamrożonego gruntu, w którego składzie występuje lód. Powstaje ona w warunkach istnienia zerowych i ujemnych temperatur gruntu, które mogą występować od niewielu lat lub od tysiącleci.

Większość terytorium Rosji rozciąga się w strefie klimatu umiarkowanego kontynentu euroazjatyckiego, w jego najbardziej kontynentalnej części. Warunki te, w połączeniu z właściwościami cyrkulacji atmosferycznej, zapewniają umiarkowanie wilgotny klimat z ciepłym i długotrwałym latem.

Najcieplejszym terenem europejskiej części Federacji Rosyjskiej jest południowe wybrzeże Krymu¹⁶ – jedyny obszar z dodatnią temperaturą w miesiącach zimowych. Sprzyja temu nie tylko południowe położenie i bliskość morza, ale też osłona przed zimnymi wiatrami północnymi, jaką stanowią góry.

Strefa monsunowa zajmuje równiny i nisze przedgórza położone w dorzeczu środkowego i częściowo dolnego Amuru, a także część południową Kraju Nadmorskiego. Typowe cechy tej strefy związane są z klimatem monsunowym: w czasie zimy przeważają monsuny z kontynentu, a w lecie charakterystyczny jest monsun wiejący znad oceanu. Często padają ulewne deszcze powodujące powodzie.

Gleby i roślinność w Federacji Rosyjskiej występują strefami. Wyróżnia się następujące strefy (z północy na południe): pustynię arktyczną, tundrę, lasotundrę, strefę leśną, lasostepową, stepową oraz półpustynną¹⁷.

Pustynie arktyczne występują na wyspach Morza Arktycznego oraz na półwyspie Tajmyr. Charakteryzują się bardzo rzadką pokrywą roślinną, która zajmuje zaledwie część powierzchni gleby. Dominującymi roślinami w tej strefie są mchy, porosty, mak północny i inne rośliny. Żyją tu nieliczne gatunki owadów oraz muchówki¹⁸. Ubogi skład gatunkowy świata roślinnego i zwierzęcego związany jest

T. 9, № 3, s. 224–234; С.К. Попов, О.И. Зильберштейн, А.Л. Лобов, М.М. Чумаков, *Моделирование сезонного хода уровня Каспийского моря с применением параллельных вычислений*, „Метеорология и гидрология” 2009, № 12, s. 41–53.

16 Oficjalne przyłączenie ziem Chanatu Krymskiego do Rosji nastąpiło 18 lutego 1784 r. w okresie rządów Katarzyny II. Efektem przyłączenia Krymu do Rosji stał się rozwój portów w Odesie, Chersoniu i Mikołajowie. Zob. W. Morawski, S. Szawłowska, *Wojny rosyjsko-tureckie od XVIII do XX wieku*, Wydawnictwo Trio, Warszawa 2006, s. 65 i nast.; W.A. Serczyk, *Katarzyna II*, Ossolineum, Wrocław–Warszawa–Kraków 2004, s. 220–221.

17 В.Р. Волобуев, *Климатические условия и почвы*, „Почвоведение” 1956, № 4, s. 24–37. Więcej zob. także w: В.Р. Волобуев, *О почвенно-климатических ареалах*, „Почвоведение” 1945, № 1, s. 3–16; Г.В. Добровольский, И.С. Урусевич, *География почв*, МГУ, Москва 2004.

18 Więcej zob. w: Н.В. Матвеева (red.), *Растения и грибы полярных пустынь северного полушария*, Российская Академия Наук, Ботанический Институт им. В.Л. Комарова, Санкт-Петербург 2015.

z surowymi warunkami bytowania. Klimat tej strefy odznacza się bowiem wyjątkową surowością. Osobliwością krajobrazu pustyni arktycznej są lodowce oraz pokrywa śnieżna, zalegająca prawie cały rok.

Strefa tundry charakteryzuje się nadmierną wilgotnością, niskimi temperaturami powietrza, wieczną marzłością, brakiem lasów i powszechnym występowaniem mchów i porostów. Na terenie tundry rozpowszechnione są niezbyt głębokie jeziora pochodzenia krasowego i polodowcowego. Tundrę wykorzystuje się głównie do wypasu reniferów, a częściowo do celów łowieckich.

Strefa lasotundry rozciąga się na południe od tundry wąskim pasem, szerokości od 20 do 200 km. Na obszarze lasotundry występują krajobrazy tundrowe oraz rzadkie lasy. Jest to jedna z najbardziej zabagnionych stref. W strefie tej przeważają gleby tundrowe zbielicowane oraz torfiasto-bagiennie. W lasotundrze obok obszarów tundrowych spotyka się lasy brzozowe, świerkowo-jodłowe, a na wschodzie – modrzewiowe.

Strefa leśna z glebami bielicowymi, darniowo-bielicowymi, tajgowo-bagiennymi i bagiennymi zajmuje około 2/3 terytorium Federacji Rosyjskiej. Obejmuje ona: tajgę z lasami iglastymi i liściastymi, podstrefę lasów mieszanych oraz podstrefę lasów liściastych.

Strefa lasostepów charakteryzuje się występowaniem lasów na glebach szarych – leśnych (kompleksy leśne złożone z dębów lub brzoź i osik) oraz obszarów stepowych na czarnoziemach. Rzeźba tej strefy jest głównie pochodzenia erozyjnego i charakteryzuje się asymetrycznymi dolinami rzek, parowami i wąwozami.

Strefa stepów cechuje się klimatem kontynentalnym. W naturalnej pokrywie roślinnej dominują stępy trawiaste na żyznych czarnoziemach i glebach ciemnokasztanowych, na których rosną rośliny zielne i trawy. Sieć rzeczna w tej strefie jest uboga, a stany rzek niskie. Powszechnie występują tam lessy i gliny lessopodobne. Przestrzenie stepowe są całkowicie wykorzystywane rolniczo.

Strefa półpustyni rozciąga się na południe od strefy stepów. Klimat tej strefy jest suchy, wybitnie kontynentalny. Istniejące rzeki mają charakter przede wszystkim tranzytowy. Wody gruntowe występują często na dużej głębokości i w wielu wypadkach są zasolone. Na Nizinie Nadkaspjskiej występują półpustynie z przewagą gleb jasnokasztanowych, borych i sołonców, natomiast w szacie roślinnej przeważają piołuny, roślinność słonolubna i sucholubne trawy stepowe¹⁹.

Na terenie Federacji Rosyjskiej jest dobrze rozwinięta sieć rzeczna. Rosyjskie rzeki należą do zlewisk trzech oceanów: Arktycznego, Spokojnego oraz Atlantycznego. Do zlewiska Oceanu Arktycznego należą takie rzeki, jak Dwina, Peczora,

19 В.А. Ковда, В.В. Егоров, В.С. Муратова, Б.П. Строганов, *Классификация почв по степени и качеству засоления в связи с солеустойчивостью растений*, „Ботанический журнал” 1960, № 8, s. 189–201; Н.И. Рекославская, К.З. Гамбург, Т.А. Маркова, *Влияние водного дефицита на содержание триптофана и его производных в листьях растений*, Наука, Новосибирск 1988, s. 183–189.

Ob, Jenisej, Lena, Indygirka, Kołyma i inne rzeki. Do zlewiska Oceanu Spokojnego zaliczyć trzeba Amur, Anadyr, rzeki Kamczatki i inne, do zlewiska Oceanu Atlantyckiego – Newa, Don, Kubań i inne rzeki, a do zlewiska basenu Morza Kaspijskiego – Wołga, Ural oraz rzeki Republiki Dagestanu²⁰. Liczbę i sumaryczną długość rzek poszczególnych zlewisk przedstawia tabela 1.3.

Tabela 1.3. Liczba i długość rzek (sumaryczna) Federacji Rosyjskiej

Basen	Liczba rzek	Długość rzek (km)
Morza Bałtyckiego	53 585	140 171
Morza Arktycznego, w tym:	1 629 121	5 715 476
Morza Białego	109 534	373 898
Morza Barentsa	61 348	240 103
Morza Karskiego	475 187	2 278 219
Morza Łaptiewów	421 786	16 411 381
Morza Wschodniosyberyjskiego	483 672	997 980
Morza Czukockiego	41 830	84 215
wysp Morza Arktycznego	35 764	99 680
Oceanu Spokojnego, w tym:	685 841	1 729 435
Morza Beringa	172 140	400 939
Morza Ochockiego	437 541	1 151 781
Morza Japońskiego	55 024	110 009
wysp Oceanu Spokojnego	21 136	66 706
Półwyspu Krymskiego	1 657	5 996
Bezodpływowego zlewiska Morza Kaspijskiego	170 188	675 536

Źródło: Государственный доклад „О состоянии и использовании водных ресурсов Российской Федерации в 2017 году”, s. 24.

Najdłuższą rzeką przepływającą przez terytorium Federacji Rosyjskiej jest Lena, o długości 4270 km²¹. Powierzchnia jej dorzecza to 2490 tys. km², a liczba rzek dorzecza Leny wynosi 242 496, których łączna długość została oszacowana na 1 038 353 km.

Z rosyjskich największych rzek największą gęstością sieci rzecznej mają Kołyma (0,92 km/km³) oraz Kubań (0,67 km/km³) (zob. tabela 1.4).

20 К.С. Лазаревич, *Физико-географические объекты в цифрах*, ООО „Чистые пруды”, Москва 2005, s. 22; К.С. Лазаревич, *Большие реки России*, „География” 2006, № 5, s. 21–27.

21 Государственный доклад „О состоянии и использовании водных ресурсов Российской Федерации в 2017 году”, Министерство Природных Ресурсов и Экологии Российской Федерации, НИА-Природа, Москва 2018, s. 24. Inne źródła podają odmienną długość rosyjskich rzek, nieznacznie różniących się od tych, które ujęte zostały w tabeli 1.4.